

فرآیند برنامه‌ریزی استراتژیک از منظر قرآن

علیرضا حیدرزادگان*

فاطمه مشهدی عباس**

تاریخ دریافت: ۹۲/۲/۸

تاریخ پذیرش: ۹۲/۸/۱۵

چکیده

در سالیان اخیر دلایل متعددی باعث شده تا مدیران با فراست دریابند که برنامه‌ریزی به شکل سنتی دیگر قادر به حل مشکلات آنان نخواهد بود. از این رو بهره‌گیری از برنامه‌ریزی استراتژیک به یک ضرورت در دولت‌ها، سازمان‌ها و جوامع تبدیل شده است. برنامه‌ریزی استراتژیک عوامل اساسی خطرآفرین را تحلیل می‌کند و برای رسیدن به هدف از کوتاه‌ترین راه ممکن، راه حل‌های مناسب ارائه می‌دهد. در این مقاله سعی شده است از منظر قرآن به عنوان برترین کتاب هدایت بشر، اجزای لازم برای برنامه انسان برای نیل به سعادتش بررسی شود، و با رجوع به آیات الهی در قرآن، و با تعمقی ژرف دریابیم که چگونه این آیات برنامه‌ریزی را به انسان ارائه می‌دهد. همچنین در این مقاله سعی شده است تا بر اساس آیات قرآن چگونگی فرآیند برنامه‌ریزی استراتژیک خالق هستی مورد بررسی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: برنامه‌ریزی استراتژیک، برنامه ریزی قرآنی، آرمان دینی، استراتژی.

* عضو هیأت علمی دانشگاه سیستان و بلوچستان (استادیار). heidarzadegan@edpsy.usb.ac.ir

** کارشناس ارشد مدیریت آموزشی.

نویسنده مسؤول: فاطمه مشهدی عباس

مقدمه

بیش تر برنامه‌ریزی‌ها بر اساس دیدگاه عقلایی، دارای شکل «آرمان‌ها و اهداف - طرح‌ها و اقدامات - منابع مورد نیاز» می‌باشند. در این مدل‌ها، ابتدا آرمان‌ها و اهداف سازمان تبیین شده، سپس طرح‌ها و اقدامات لازم تعیین و در نهایت منابع مورد نیاز برای انجام برآورد می‌گردند. تغییر در شرایط محیط، سیاست‌ها، نگرش‌ها، دیدگاه‌ها، ساختارها، نظام‌ها و ... الخ عواملی هستند که بر آرمان‌ها و اهداف برنامه‌ریزی تأثیر گذاشته و در نهایت باعث تغییر برنامه می‌گردند. برنامه‌ریزی در شکل عقلایی فوق، ظرفیت و توانایی مقابله با چنین تغییراتی را نداشته و منجر به شکست می‌گردد. این شرایط موجب رشد این تفکر شد که در برنامه‌ریزی باید بتوان مطابق با تغییرات، جهت حرکت سازمان را تغییر داد و جهت و رفتار جدیدی را در پیش گرفت. این نگرش زمینه‌ساز ابداع برنامه‌ریزی استراتژیک شد. بر خلاف برنامه‌ریزی سنتی که در آن آرمان‌ها و اهداف تعیین می‌شوند، هدف برنامه‌ریزی استراتژیک، تبیین و تدوین استراتژی است. بسته به نوع، تنوع و ماهیت تغییرات موجود در محیط می‌توان ترکیبی از برنامه‌ریزی سنتی و برنامه‌ریزی استراتژیک را به کار برد.

پیچیدگی کار و تنوع ویژگی‌های منحصر به فردی که امروزه در جوامع مختلف بشری وجود دارد لزوم و اهمیت برنامه‌ریزی را بیش از پیش آشکار می‌کند؛ این اهمیت به حدی است که می‌توان گفت اداره جامعه بدون برنامه‌ریزی غیر ممکن است. برای تحقق اهداف درازمدت کشور لزوم برنامه‌ریزی جامع و در سطح کلان که در آن کلیه نیازمندی‌ها و منابع تأمین آن‌ها رعایت شده باشد از ضروریات است (سرمدی، ۱۳۸۱: ۱۲۰).

در سوره رعد آیه ۲ آمده است: ﴿يُدَبِّرُ الْأُمْرَ﴾: «خدا همه کارها را تدبیر می‌کند»؛ در تفسیر این آیه آمده است که خداوند برای هر حرکتی حسابی، و برای هر حسابی هدفی در نظر گرفته است (مکارم شیرازی، ج ۱۰: ۱۱۳). تدبیر به معنای این است که هر چیزی را به دنبال چیزی بیاوریم، مقصود این است که اشیاء متعدد و مختلف را طوری تنظیم کنی و ترتیب دهی که هر کدام در جای خاص خود قرار بگیرد. به طوری که به محض تنظیم، آن غرضی که از هر کدام از آن‌ها داری و فائده‌ای که هر کدام دارد حاصل گردد و به خاطر متلاشی شدن اجزاء و فساد آن و تزاخم آن‌ها با یکدیگر غرض محتمل نشود (موسوی همدانی، ج ۱: ۳۹۵).

با دقت در آیات و روایات اسلامی می‌توان فهمید که خداوند متعال نیز در امر آفرینش برنامه‌ریزی دقیقی داشته و موجودات و کائنات را بر اساس آن خلق نموده است (سرمدی، ۱۳۸۱: ۱۲۰). این تدبیر و فعالیت به نوعی برنامه‌ریزی راهبردی اشاره می‌کند که خداوند در هدف‌های بلندمدت برای خلقت در نظر گرفته است.

تعریف برنامه‌ریزی (Planning)

"برنامه‌ریزی" حاکی از فرایندی می‌کند که طی مراحل مشخص و به هم پیوسته، برای تولید خروجی منسجمی در قالب سیستم هماهنگ از تصمیم‌ها عمل می‌کند. فیوضات در این زمینه می‌گوید: «برنامه‌ریزی در معنی ساده‌اش یعنی نقشه‌کشیدن برای رسیدن به هدف‌های مطلوب و مورد نظر» (۱۳۸۴: ۹). برای رسیدن به چنین هدفی در جهان امروز تفکر قبل از عمل، دورنماسازی و مداخله مستقیم در جریان امور برای هدایت نیروهای ملی در جهت نیل به هدف اجتناب ناپذیر است.

تعریف برنامه‌ریزی استراتژیک (Strategic Planning)

"استراتژیک" از کلمه یونانی Startego مرکب از Startos به معنای ارتش و Ego به معنای رهبر گرفته شده است. برنامه‌ریزی استراتژیک را می‌توان تلاشی منظم و سازمان‌یافته برای تصمیم‌گیری و مبادرت به اقدامات بنیادین تعریف کرد، که به موجب آن‌ها مشخصاتی از قبیل ماهیت یک سازمان و نوع فعالیت‌های آن مشخص می‌شود (پور حسینی، ۱۳۸۷: ۱۷).

برنامه‌ریزی استراتژیک خداوند متعال نیز در مورد ماهیت انسان و نوع فعالیت‌های آن را می‌توان در آیات قرآن دید. برای استقرار فرآیند برنامه‌ریزی استراتژیک و نتیجه‌بخش بودن آن در یک سازمان باید هشت مرحله زیر طی شود (جدول ۱ در صفحه بعد) که تمام این مراحل را در مورد خلقت انسان در آیات قرآن آورده شده است:

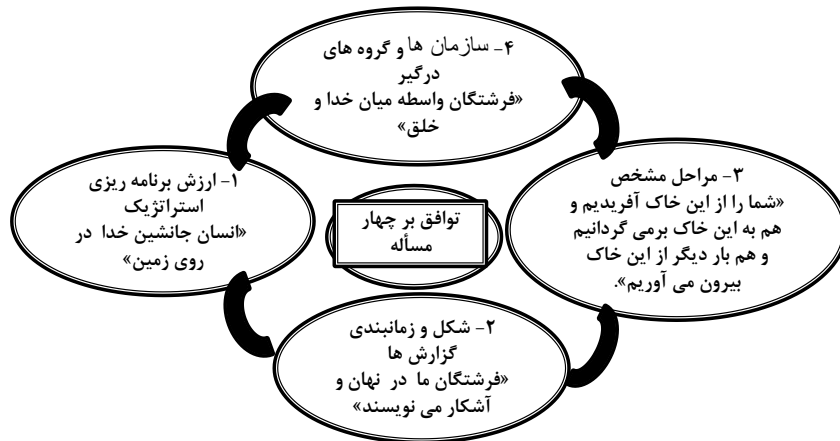
جدول ۱: فرآیند هشت مرحله ای برنامه ریزی استراتژیک از منظر قرآن

۱. توافق: ﴿فسجد الملائكة كلهم أجمعون﴾: همه فرشتگان سجده کردند.
۲. روشن ساختن دستورها: مانند آداب یاد خدا به تداوم: ﴿اذکر ربک کثیرا﴾، به تضرع و ترس: ﴿وَاذْکُرْ رَبَّکَ فِی نَفْسِکَ تَضَرُّعًا وَخِیْفَةً﴾، به وقت مناسب: ﴿وَاذْکُرْ اَسْمَ رَبِّکَ بُکْرَةً وَّاَصِیلاً﴾
۳. رسالت سازمان: عبادت و بندگی (ذاریات/۵۶)، علم و آگاهی از صفات خداوند (طلاق/۱۲)، آزمایش بشر (ملک/۲)، رحمت الهی (هود/۱۱۹)
۴. ارزیابی محیط خارجی: برای هر گروه شریعت و روشی نهادیم (۴۸ مائده)، وجود پیامبران (۴۶، ۴۵ احزاب)
۵. ارزیابی محیط داخلی فطرت (روم/۳۰)
۶. شناسایی مسائل استراتژیک: بگو آیا کسانی که می دانند با کسانی که نمی دانند یکسان اند (زمر/۹)
۷. تدوین استراتژی نماز، جهاد، حج، امر به معروف و نهی از منکر و انفاق.
۸. تدوین چشم انداز: آنهایی که نماز به پا داشتن، صبر و انفاق کردند پایان نیک از آن هاست (رعد/۲۲)

مرحله اول: آغاز برنامه ریزی استراتژیک و توافق بر سر آن

منظور از نخستین مرحله در فرآیند برنامه ریزی استراتژیک دست یافتن به توافق مقدماتی بر سر کوشش های برنامه ریزی استراتژیک، و مراحل عمده آن بین تصمیم گیرندگان کلیدی و رهبران فکری جامعه، هم چنین بین رهبران اصلی خارجی است (منوریان، ۱۳۸۶: ۹۹). خداوند متعال در آیه ۷۳ سوره ص می فرماید: ﴿فسجد الملائكة کلهم أجمعون﴾: «همه فرشتگان سجده کردند» (ارفع، ج: ۱: ۴۵۷). ماجرای خلقت انسان و سجده فرشتگان بر او در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف آمده است (قرائتی، ۱۳۸۳، ج: ۱۰: ۱۲۸). شکی نیست که سجده به معنای پرستش خداست ولی از دید برنامه ریز استراتژیک این آیه و سجده کردن، بیانگر توافق آن ها در مورد خلقت انسان و برنامه ریزی لازم برای آن می باشد که اولین مرحله در برنامه ریزی

استراتژیک می‌باشد. از دیدگاه آرمانی در این مرحله موجبات توافق بر سر چهار مسأله فراهم می‌شود. شکل شماره ۲ به طور خلاصه به مرحله توافق در برنامه‌ریزی استراتژیک از منظر قرآن را نشان می‌دهد:

شکل ۲. توافق از منظر قرآن

با توجه به شکل ۲ در ادامه مطالب مراحل توافق برنامه‌ریزی استراتژیک از منظر قرآن ارائه شده است.

۱. ارزش برنامه‌ریزی استراتژیک

بدین‌سان پروردگار در زندگی بشر مبدأ سجود برای خدا از طریق سر سپردن و تسلیم به جانشینان او در زمین را بنیان نهاد، و فرشتگان نیز که از عزیزترین آفریدگان خدای‌اند ایشان را سجده می‌کنند زیرا خدا روح خود را در آدمی دمید و او را جانشین‌اش در زمین ساخته است (مترجمان، ج ۱۱: ۳۹۵). این موارد به ارزش این برنامه اشاره می‌کند.

۲. سازمان‌ها، واحدها

گروه‌ها یا اشخاصی که باید در فرآیند درگیر شده یا از آن اطلاع داشته باشند. سنت الهی به استخدام واسطه‌هاست (قرائتی، ج ۸: ۳۶۹). در آیه ۱ سوره فاطر قادر متعال می‌فرماید:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَّثْنِي وَثُلَاثَ وَرُبَاعٍ﴾

از آیه فوق استنباط می‌شود که تمامی فرشتگان، رسولان الهی واسطه میان خدا و خلق هستند تا اوامر تکوینی و تشریحی او را انجام دهند. بنابراین خداوند فرشتگان را از کارهایی که باید انجام دهند آگاه کرده است؛ مثلاً بعضی مسؤول قبض روح: ﴿توفته رسلنا﴾ (انعام/۶۱)، گاهی مسؤول نزول وحی: ﴿ینزل الملائکة بالروح﴾ (نحل/۲)، و گاه نگهبان انسان: ﴿یرسل علیکم حفظته﴾ (انعام/۶۱) هستند (آیتی، ج ۱: ۱۳۵).

۳. مراحل مشخصی که باید طی شود

در آیه ۵۵ سوره طه آمده است:

﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾

«شما را از این خاک آفریدیم و هم به این خاک برمی‌گردانیم و هم بار دیگر از این خاک بیرون می‌آوریم».

این‌ها مراحل مشخصی هستند که در برنامه‌ریزی استراتژیک خلقت انسان تعقیب می‌شود.

۴. شکل و زمان بندی گزارش‌ها

در این باره در آیه ۸۰ سوره زخرف خداوند قادر متعال می‌فرماید: ﴿رسلنا لدهم کتبون﴾: «فرستادگان ما نزد آن‌ها هستند و می‌نویسند» (آیتی، ج ۵: ۴۰۴). در روایات آمده است که فرشتگان نویسنده در زنج انسان نشسته‌اند، و آدمی کلمه‌ای را به لفظ نمی‌آورد مگر آنکه دو مراقب شدید بر او گماشته‌اند (آرام، ج ۱۲: ۵۲۷).

مرحله دوم: روشن ساختن دستورها

هدف از این مرحله روشن ساختن و شناسایی ماهیت و معنای دستورها و تکالیف رسمی و غیررسمی است که از خارج تحمیل می‌شوند، و در سرنوشت سازمان تأثیر می‌گذارند (منوریان، ۱۳۸۶: ۱۲۴). می‌توان گفت که خداوند در کلامش تکالیف رسمی و غیررسمی

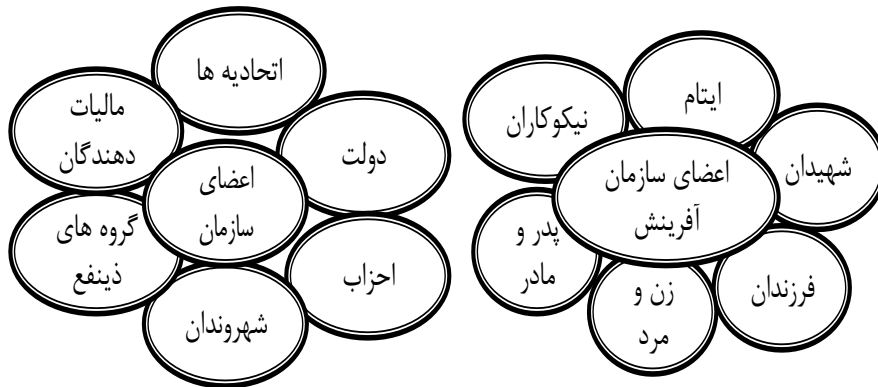
را به عنوان تکالیف واجب و مستحب بیان کرده است، و برای هر کدام از این تکالیف یک‌سری بایدها و نبایدهایی را در قرآن در نظر گرفته است. مانند آداب یاد خدا: آیه ۴۱ آل عمران اشاره به تداوم: ﴿اذکر ربک کثیرا﴾، آیه ۲۰۵ سوره اعراف به تضرع و ترس: ﴿وَاذْکُرْ رَبَّکَ فِی نَفْسِکَ تَضَرُّعًا وَ خِیْفَةً﴾ و در آیه ۲۵ سوره انسان به وقت مناسب: ﴿وَاذْکُرْ اِسْمَ رَبِّکَ بُکْرَةً وَّاَصِیْلًا﴾. همین‌طور آیه ۲۶۴ بقره به آداب انفاق کردن: اجتناب از ریا و منت ﴿لَا تَبْتَغُوا صَدَقَاتِکُمْ بِالْمَنِّ وَّالْمَآذِی﴾ اشاره می‌کند، و بایدها و نبایدهایی را در زمینه آداب دعا کردن، قرض دادن، جنگ و جهاد، مسجد رفتن، احسان کردن، زکات گرفتن، توبه، تلاوت قرآن و ازدواج و خوردن و آشامیدن (دهقان، ۱۳۷۹: ۶۵۹). بنابراین خداوند در برنامه‌ریزی استراتژیک خود برای انسان و این جهان علاوه بر موارد ذکر شده برای هر کاری تکالیف معینی در نظر گرفته، و این اشاره به قوانین و مقررات و اساسنامه‌ها یا منشورهایی دارند که در هر سازمان باید وجود داشته باشد، و می‌تواند برای مدیر سازمان الگوی مناسبی باشد.

مرحله سوم: رسالت سازمان

رسالت (Mission): مشخص‌کننده فلسفه وجودی سازمان بوده و شامل اهداف، وظایف اصلی، ویژگی‌ها و ارزش‌های حاکم بر آن سازمان می‌باشد (حیدری، ۱۳۸۶). سازمان پیش از تدوین شرح رسالت خود باید گروه‌های تأثیرگذار را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد. "تأثیرگذار" فرد، گروه یا سازمانی است که می‌تواند بر منابع یا برون‌داد سازمان تأثیر بگذارد. همان‌طور که شکل ۳ نیز نشان می‌دهد به عنوان مثال تعدادی از تأثیرگذاران دولت، شهروندان، مالیات دهندگان، اتحادیه‌ها، گروه‌های دارای قدرت نفوذ و احزاب می‌باشند که در برنامه باید به آن‌ها توجه کرد.

درباره تأثیرگذاران در سازمان هستی آیات متعددی در قرآن وجود دارد؛ به عنوان مثال تعدادی از تأثیرگذاران در سازمان آفرینش آیه ۲۳ سوره اسراء درباره زن و مرد می‌فرماید: ﴿خَلَقْکُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچ کدام بر دیگری برتری ندارند، پدر و مادر: ﴿بِالْوَالِدِیْنِ اِحْسَانًا﴾ احسان به پدر و مادر، میان آن دو فرقی نیست (قرآنی، ج ۷: ۴۱). آیه ۲۳۳ بقره نیز اشاره می‌کند به فرزندان: ﴿الْوَالِدَاتُ یَرْضَعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلِیْنِ کَامِلِیْنِ﴾ مادران فرزندان خود را دو

سال تمام شیر می‌دهند (مکارم شیرازی، ج ۲: ۱۸۶) و شهیدان، یتیمان، خدمه، نیکوکاران، و کافران. با کمی دقت نتیجه می‌گیریم که این‌گونه افراد تأثیرگذاران در سازمانی هستند که خداوند آن را آفریده است، و به خوبی نقش و حقوق آن‌ها را متذکر شده است.

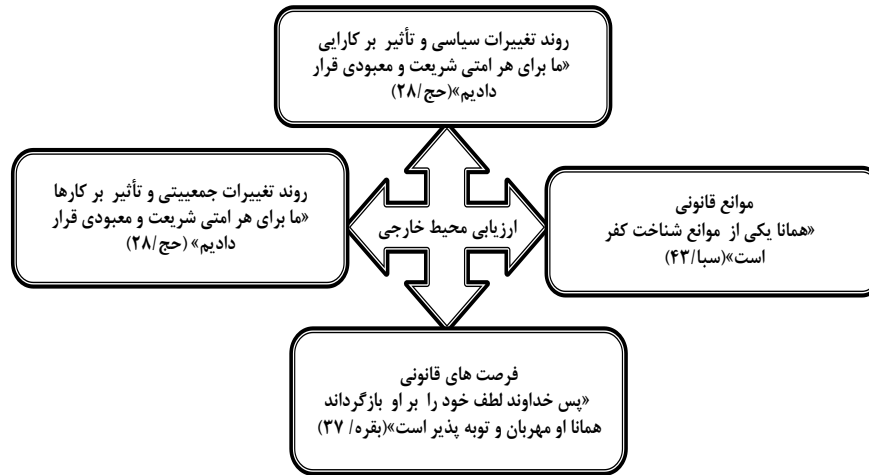

شکل ۳. تأثیرگذاران بر سازمان آفرینش و سازمان

همه فعالیت‌ها در رفتارهای انسان و گروه انسانی هدفدار هستند؛ بعضی از هدف‌ها علل اصلی ادامه حیات انسان است و بدون آن انگیزه‌ای برای ادامه حیات ندارند. این اهداف را مأموریت‌ها یا اهداف بلندمدت می‌نامند که در بیان رسالت سازمان باید ذکر گردد. بنابراین یکی از مقاصد قرآن بیان مأموریت انسان و علل اصلی خلقت وی است (مهدوی نوروثانی، ۱۳۸۸). در قرآن هدف از آفرینش انسان را در آیه ۵۶ ذاریات عبادت و بندگی: ﴿ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون﴾ و در آیه ۱۲ سوره طلاق اشاره می‌کند به علم و آگاهی از صفات خداوند: ﴿وهوالذی خلق السموات ومن الارض مثلهن یتنزل الامرینهن لتعلموا﴾ و همچنین آیه ۲ سوره ملک به آزمایش بشر: ﴿الذی خلق الموت و حیوت لیلوکم﴾ و همچنین در آیه ۱۹ سوره هود «و در آخر رسیدن به رحمت الهی است» اشاره شده است. مرحله شرح رسالت سازمان و تأثیرگذاران بر سازمان که در قرآن به آن اشاره شده است را می‌توان برنامه‌ریزی استراتژیک مناسب قلمداد کرد.

مرحله چهارم: ارزیابی محیط خارجی

در این مرحله فرصت‌ها و تهدیدها به خوبی شناسایی و تعیین می‌شود. شکل ۴ به طور خلاصه به این مراحل اشاره می‌کند:

شکل ۴. ارزیابی محیط خارجی از منظر قرآن

فرصت‌ها (Opportunities): مجموعه‌ای از امکانات بالقوه خارج از سازمان که در صورت بهره‌گیری از آن‌ها توانمندی‌های سازمان افزایش خواهد یافت.

تهدیدها (Threats): مجموعه‌ای از عوامل مؤثر و مداخله‌گر خارج از سازمان که مانع از اجرای برنامه‌ها و تحقق اهداف سازمان می‌گردد. با توجه به این موارد خداوند در ارزیابی محیط خارجی جهان آفرینش برای انسان شریعت و انبیاء را به عنوان فرصت‌ها و تهدیدهای محیط خارجی تعیین کرده‌اند. یکی از جنبه‌های جالب اکثر تحلیل فرصت‌ها و تهدیدها اغلب تصاویر دقیق یکدیگرند. بدین معنی که بزرگ‌ترین فرصت‌های سازمان ممکن است بزرگ‌ترین تهدید آن نیز باشد (منوریان، ۱۳۸۶: ۱۶۶).

بر این اساس انبیاء و شریعت زمانی به عنوان تهدید هستند که مثلاً پیروان آیین و شریعت حضرت موسی، وجود پیامبری حضرت محمد را منکر شوند. این مورد تهدیدی است که سازمان را از رسیدن به اهدافش جلوگیری می‌کند. در این باره در آیه ۴۸ سوره مائده ﴿لَکُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرَکَاءَ مِنْهَا﴾: «برای هر گروه شریعت و روشی نهادیم». در تفسیر این آیه "منهاج" راه و روشی مخصوص امور معنوی، و "شریعت" مربوط به امور مادی و جهانی است (مترجمان، ج ۲: ۱۶۲).

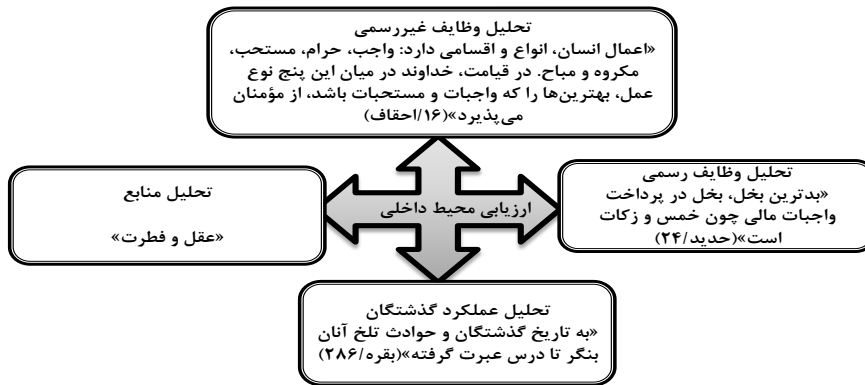
خداوند در آیه ۴۵ و ۴۶ احزاب می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا﴾

«ای پیامبر ما تو را گواه و بشارت‌دهنده و هشدار دهنده و دعوت‌کننده به سوی خدا به فرمان او به عنوان چراغ تابناک فرستادیم»
هم‌چنان نیز درباره تهدیدهای خارجی سازمان، می‌توان به شیطان، کافران و منافقان اشاره کرد.

مرحله پنجم: ارزیابی محیط داخلی

نقاط قوت و ضعف داخلی سازمان ارزیابی می‌شود:
نقاط قوت (Strengths): مجموعه منابع و توانمندی‌های داخل سازمانی است که سازمان را در جهت نیل به اهداف خود یاری می‌نماید.
نقاط ضعف (Weaknesses): مجموعه‌ای از عوامل داخل سازمانی می‌باشد که مانع از تحقق اهداف سازمان می‌گردند. شکل ۵ بیانگر مرحله ارزیابی محیط داخلی از منظر قرآن می‌باشد:

شکل ۵. ارزیابی محیط داخلی از منظر قرآن

خداوند انسان را با فطرت ثابت و طبیعت متغیر آفرید. همان‌گونه که فطرت ثابت را با رهبری وحی هدایت فرمود، طبیعت سرکش متغیر و سیال را نیز با هدایت عقل و نقل رام کرد. از آنجا که دین خدا تا روز قیامت پا بر جاست و افراد بشر هم یکسان نیستند و جهان هم ثابت نیست، پس انسان باید عقل و نقلی را که خداوند به او ارزانی داشته است، هماهنگ کند و برای خود سنن

خوب فراهم سازد(مصطفی پور، ۱۳۸۹). فطرت و عقل در انسان را که خداوند آفریده است به عنوان نقاط ضعف و قوت داخلی در برنامه‌ریزی استراتژیک در نظر می‌گیریم، و خداوند در این باره نیز در آیه ۳۰ سوره روم می‌فرماید:

﴿فَطَرَتِ اللَّهُ الَّذِينَ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾

«فطرت خدایی که (انسان را) بر اساس آن آفرید»

طبق آیه فوق همه انسان‌ها بر فطرت توحیدی خلق شده‌اند و انسان چه به این مسأله اقرار کند یا نکند این نیاز در درون ذاتش نهفته است(نصری، ۱۳۶۸: ۱۸۶). یکی دیگر از شرایط تکلیف عاقل بودن است(مطهری: ۲۷۴). قرآن یکی از عناصر انسان یا بال‌های تکامل وی را پرورش عقل و اندیشه می‌داند، یعنی انسان به وسیله رشد صحیح عقل و اندیشه و بهره‌برداری از آن در جهت هدف آفرینش می‌تواند از حیاط طیبه برخوردار شود(مترجمان، ج ۱۳: ۵۰۴). نقاط ضعف داخلی انسان هوای نفس و نفس اماره می‌باشد. در این مورد در آیه ۱۶ سوره ق خداوند متعال می‌فرماید:

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلِمَا تُوَسُّوْنَ بِهِ نَفْسَهُ﴾

«ما انسان را آفریدیم و می‌دانیم آنچه را که نفس او به آن وسوسه می‌کند».

یعنی سرچشمه همه ابعاد منفی انسان را نفس اماره دانسته و آن‌ها را از جلوه‌های آن به شمار می‌آورد(نصری، ۱۳۶۸: ۱۹۶). بنابراین خداوند نیز در کتابش که کتاب هدایت است نقاط قوت و ضعف انسان را بیان فرموده است.

مرحله ششم: شناسایی مسائل استراتژیکی سازمان

مسائل و موضوعات استراتژیک باید در نتیجه بررسی محیطی ظاهر شوند؛ این موضوعات باید نقاط ضعف داخل سازمان، تهدیدات خارج سازمان و یا فرصت‌های آینده سازمان را در نظر بگیرند(مفاخر، ۱۳۸۸). در قرآن کریم بسیاری از حقایق مربوط به امور دینی در قالب سؤال طرح می‌گردد(دهقان، ۱۳۷۹: ۵۶۵). در این زمینه آیه ۹ سوره زمر می‌فرماید:

﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

«بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسان‌اند نه یکسان نیستند تنها صاحبان فکر و مغز متذکر می‌شوند»

سؤال فوق سؤالی وسیع و گسترده، و مقایسه‌ای آشکار میان عالمان و جاهلان است، و نشان می‌دهد که این دو گروه در پیشگاه خداوند یکسان نمی‌باشند (مکارم شیرازی، ج ۱۹: ۲۹۶). این آیه از قرآن می‌تواند بیانگر مسأله‌ای استراتژیک باشد و خداوند متعال با در نظر گرفتن ضعف‌ها و تهدیدات انسان جاهل و مقایسه آن با فرد عالم و آگاه متذکر، فرصت‌های آینده را بیان می‌کند، و در آیه ۱۰ سوره زمر (آیه بعدی) برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده‌اند حسنه و پاداش نیکوی بزرگی بر می‌شمارد.

مرحله هفتم: تدوین استراتژی‌ها برای مدیریت مسائل

استراتژی (Strategy): مجموعه‌ای از راه‌ها که باعث رساندن سازمان به اهداف از پیش تعیین شده می‌شوند.

مجموعه راه‌هایی که خداوند در نظر گرفته است برای رسیدن به اهداف الهی و از پیش تعیین شده، عبارت از نماز، زکات، روزه، جهاد، انفاق، حج و صبر و شکیبایی و امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. مثلاً در مورد استراتژی نماز خداوند در آیه ۱۴ سوره طه می‌فرماید: «نماز را بر پا دار تا به فکر من باشی»: ﴿اقْرَأِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي﴾ و در آیه ۲۸ سوره رعد می‌فرماید: «یاد خدا مایه آرامش و اطمینان دل‌هاست»: ﴿الَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾؛ «ای نفس مطمئنه به سوی پروردگارت بازگرد، در حالی که هم تو از او خشنودی و هم او از تو خشنود است، در زمره بندگانم در بهشت گام بگذار»:

﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنِّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾

از انضمام این سه آیه سوره فجر به خوبی می‌فهمیم که نماز انسان را به یاد خدا می‌رساند، یاد خدا نفس مطمئنه به او می‌دهد، نفس مطمئنه او را به مقام بندگی خاص و بهشت جاویدان می‌رساند (دهقان، ۱۳۷۹: ۲۸۴). شکل شماره ۶ مواردی از استراتژی‌های بهینه خداوند برای رسیدن به اهداف تعیین شده و مدیریت مسائل است:

شکل ۶. مجموعه استراتژی‌های خداوند برای مدیریت جهان هستی

مرحله هشتم: تبیین چشم‌انداز سازمانی مؤثر برای آینده

چشم‌انداز (vision): شرایط وقوع و تحقق رسالت سازمانی را به نمایش گذاشته و باعث ایجاد انگیزش در مجموعه و دریافت کنندگان خدمات می‌گردد (حیدری، ۱۳۸۶). در مرحله پایانی فرآیند، سازمان از چهره‌ای که در صورت موفقیت‌آمیز استراتژی‌های پیش‌بینی شده و دستیابی به ظرفیت بالقوه خود خواهد کرد، تصویری توصیفی ترسیم می‌نماید (منوریان، ۱۳۸۶: ۲۸۴). در این مرحله با مراجعه به کتاب خداوند در سوره رعد آیه ۲۲ می‌فرماید:

﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ﴾

«آن‌هایی که به خاطر ذات پروردگارشان شکیبایی می‌کنند، نماز به پا می‌دارند، و از آنچه به آن‌ها روزی داده‌ایم در پنهان و آشکار انفاق می‌کنند و با حسنات سیئات را از بین می‌برند پایان نیک‌سرایي از آن‌هاست».

این آیه اشاره به چهره‌ای از سازمان دارد که با کاربرد استراتژی‌های موفق صبر، نماز، و انفاق به ظرفیت بالقوه کامل خود می‌رسد و پایان نیک نیز بیانگر تصویری توصیفی از آینده می‌باشد که باعث ایجاد انگیزش می‌شود.

نتیجه بحث

بنابراین برنامه‌ریزی استراتژیک بستر یا چهارچوبی است که برای عملی ساختن تفکر استراتژیک و هدایت عملیاتی تعیین می‌شود، و منجر به تحقق نتایج مشخص می‌شود؛ و باید دارای هشت مرحله مشخص باشد. این برنامه برای همه سازمان‌ها (در اندازه‌های مختلف) که در جست‌وجوی روش‌های جدیدی در زمینه مدیریت دورنگر هستند، هم‌چون چراغ هدایت به شمار می‌رود (شریفی کلویی، ۱۳۷۶: ۱۵). با توجه به مراحل ذکر شده برنامه‌ریزی استراتژیک جهت و مسیر فعالیت‌ها و عملیات سازمان را مشخص می‌کند، و به عنوان راهنمای سازمان به حساب می‌آید که با نگرشی بلندمدت به پیش‌بینی آینده می‌پردازد و دارای اطلاعاتی است که برای اقدامات درازمدت مدیران مفید است (مفاخر، ۱۳۸۸). خداوند متعال مدیری است که سازمان هستی را آفریده و جهت و مسیر فعالیت‌ها و عملیات را به خوبی مشخص فرموده است، و دارای نگرشی بلندمدت است که به پیش‌بینی آینده می‌پردازد و تمام این موارد را در قرآن متذکر شده است. بنابراین می‌توانیم قرآن را به عنوان برنامه و راهنمای سازمان هستی بگیریم. با رجوع به آیات الهی تمام آیات قرآن هدف‌دار شده، و هر یک بعضی از اجزای برنامه‌ریزی را به انسان الهام می‌کند.

کتابنامه

قرآن کریم.

- احمدی، مسعود. ۱۳۸۳، **مدیریت اسلامی**، انتشارات پژوهش‌های فرهنگی اسلامی. ایران نژاد پاریزی، مهدی و پرویز ساسان‌گهر. ۱۳۸۲، **سازمان و مدیریت از تئوری تا عمل**، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
- آرام، احمد. ۱۳۷۷، **تفسیر هدایت**، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- برایسون، جان ام. ۱۳۸۶، **برنامه‌ریزی استراتژیک**، ترجمه عباس منوریان، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت.
- پورحسینی، سیدجواد. تیر ۱۳۸۷، **ریشه‌یابی تفکر و برنامه‌ریزی استراتژیک**، ماهنامه تدبیر، ماهنامه علمی و آموزشی در زمینه مدیریت، سال نوزدهم، شماره ۱۹۴.
- حیدری، محمدحسن. ۱۳۸۶، **نقشه علمی**، مرکز مطالعات دین و سلامت.
- دهقان، اکبر. ۱۳۷۹، **هزار و یک نکته از قرآن کریم**، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- رضایی‌زاده، محمود و علی‌اکبر مهاجری. ۱۳۸۵، **مهارت‌های مدیریت خویشتن**، تهران: مؤسسه تحقیقات و آموزش مدیریت.
- قرائتی، محسن. ۱۳۸۳، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۴، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی همدانی، سیدمحمدباقر. ۱۳۷۳، **ترجمه تفسیر المیزان**، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم.
- مهدوی نوری، سید حاتم و محمود یوسف ثانی. ۱۳۸۸، **بیان مقاصد قرآن کریم با نگرش نظام‌مند مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی؛ مجموعه مقالات قرآن و علوم روز**، بنیاد پژوهش‌های حوزه و دانشگاه.
- نصری، عبدالله. ۱۳۶۸، **مبانی انسان‌شناسی در قرآن**، بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.